

Россия Федерациязынын чырыдышкын яамызы
Тыва Республиканың өөредилге яамызы
Муниципалдыг ниити өөредилге чери Хадың ортумак школазы
668513, Тыва Республика, Бии-Хем кожуун, Хадың сумузу,
Маады Парыңмаа, кудумчузу 8

ШМК-нын хуралынга **көргөн.**
Протокол № 1

"28"августа 2024ч.

Директорнун өөредилге
талазы-биле оралакчызы
чөпшээрээн.

 /Байкара В.Г./
"28"августа2024ч.

Төрээн чогаал эртеминге
АЖЫЛЧЫН ПРОГРАММА

Класс: 7, шагы 68 (неделяда 2)

Хуусаазы: 1 чыл (1 ооредилге чылы)

Өөредилге номунун автору, ады, үндүрген чылы: Е.Т. Чамзырын, Н.Ш. Куулар, А.Х. Херел. Төрээн чогаал. 7 класс. НШХИ. Кызыл, 2015ч

Программаның ады: Тыва аас чогаалы болгаш литература. Ниити ооредилге черлеринин 5-11 класстарынга чижек программа. Кызыл, 2018.

Башкызы: Монгуш Любовь Михайловна

Тайылбыр бижик

1. Ажылчын программаның тургузуун Федералдыг күрүнениң өөредилге стандарттарының негелделеринге дүүштүр тургускан.

2. Чамзырын Е.Т. , Күжүгет М.А, Ооржак Л.Х. Ниити өөредилге черлеринин 5-11 класстарына

тыва аас чогаалы болгаш литератураның чижек программазына даянган. НШХИ, Кызыл. 2018ч.

3. Авторлары: Е.Т.Чамзырын, Н.Ш.Куулар, А.Х.Херел. Төрээн чогаал ному, 7 класс. – 2015 ч.

Тыва Республиканын ниити өөредилге черлеринге (школаларына) төрээн (тыва) чогаал эртемин 5-11 класстарга башкылаарына таарыштыр тургустунган чижек программаны өөредилге дугайында Хоойлуга (дугаары 9, 14, 29 ст.), ниити өөредилгениң фундаментаалдыг өзээнге күрүнениң федералдыг өөредилге стандартында ниити өөредилгениң түңнелдерин илередир негелдеринге дүүштүр база ийиги салгалдын гуманитарлыг эртемнерге хамаарыштыр кол ниити өөредилгениң чогаал эртеминиң чижек программазында (Примерные программы по учебным предметам. Основная школа. В 2-х частях. М: «Просвещение», 2011 г.) сүмелерге даянып тургускан. Ол ышкаш өөредилгениң федералдыг күрүне стандартына кирип турар негелде, сүмелерге таарыштыр бөлүк авторларнын ажылдап кылганы чижек программаны («Тыва аас чогаалы болгаш литература». Ниити өөредилге черлеринин 5-11 класстарына чижек программа». Авторлар Е.Т.Чамзырын, М.А.Күжүгет, Л.Х.Ооржак. Кызыл, 2018 ч.) үндезин кылдыр алган.

Авторлар 7-ги класска ниити өөредилге черлеринге өөредилге номун Федералдыг күрүнениң өөредилге стандарттарының негелделеринге дүүштүр тургускан. Ажылчын программаны 2018 чылда Е.Т. Чамзырын, М.А. Күжүгет, Л.Х. Ооржак тургусканы тыва литература болгаш аас чогаалын өөредир чижек программазына дүүштүр база Самагалтайның 2 дугаарлыг ниити билиг ортумак школазының өөредилге планына даянып тургускан.

Школага тыва аас чогаалы болгаш литератураны өөредиринин сорулгалары:

Өөредиглиг:

- чогаал сөзүглелиниң тургузуун, уран-чеченин, ооң дылының онзагай талаларын, идея-тематиктиг утказын, композициязын ханы сайгартып;
- чогаалдың теориязының эге билиглеринге даянып, чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, ооң бижиттинген төөгүзүн чыып;
- чечен чогаалдың онзагайын уран чүүлдүн өске хевирлери-биле деңнеп, орус болгаш өске-даа чоннарның литературазында тыва чогаалдарның идея-тематиказы-биле хөөннөш уткалыг чогаалдарны деңнеп;
- чогаал сайгарарынга ажыглаар янзы-бүрү медээ-сүмелерни (Интернет четкизи, словарьлар, библиографтыг справочниктер, энциклопедиялар) ажыглап сайгарарын өөрөдир.

Сайзырадылгалыг:

- уругларның амыдыралче бот-тускайлаң медреселдиг көрүжүн хевирлеп, чогаадыкчы арга-шинээн;
- аас болгаш бижимел чугааны делгереңгей, утказынга дүүштүр шын ажыглап, сайгарарын сайзырадыр.

Кижизидилгелиг:

- сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чаагай, эптиг-чөптүг;
- кижилерге, төрөөн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг;
- хамааты бот-медресели бедик; ада-чурт төөгүзүн үнелеп билир;
- номчулгага сонuurгалдыг, чогаадыкчы езу-биле боданып, бодунуң туружун амыдыралдың кандыг-даа байдалында камгалап билир кижини кижизидер.

Тыва аас чогаалы болгаш литература эртемнериниң утказы болгаш тургузуу

Чечен чогаал кижиниң сагыш-сеткилиниң хөй янзы талаларын эскерип шинчилээринге, амыдыралды үнелээринге, долгандыр турар бойдуска хумагалыг болурунга өөредир. Ынчангаш литература, уран чүүлдүн өске-даа хевирлери дег, уругларның мөзү-бүдүжүн хевирлээринге болгаш эстетиктиг көрүжүн быжыглаарынга салдарлыг.

Тыва аас чогаалы болгаш литература – Тыва Республиканың школаларында кол эртемнерниң бирээзи. Ук эртемнерни өөредириниң кол сорулгазы – аас чогаалы тыва чоннун ада-өгбелериниң чүс-чүс чылдарда чогаадып, сайзырадып келген сөстүн уран чүүлү деп билиндирбишаан, чогаалды амыдырал-биле холбап, ханы сайгарып билир; бүгү талалыг сайзыраңгай, бедик культуралыг, тыва болгаш хөй националдыг Россия чоннарының культуразын, ооң байлаан, найыралын үнелеп билир; чараш мөзү-бүдүштүг, бодунуң үзел-бодалын, хамааты туружун камгалап шыдаар хамааты кижини хевирлээри.

Тыва чогаалдың өзээн национал литератураның алдын фондузунда кирген чогаалдар тургузуп турар. Уругларның делегей көрүүшкүнүн, эстетиктиг негелделерин, хамааты туружун хевирлевишаан, бодунга болгаш долгандыр хүрээлелге чөптүг хамаарылгалыг, шүгүмчүлелдиг болурун чогаал кижизидер. Чечен чогаал-биле харылзаа угаап-боданырының арга-шинээн сайзырадыр, чогаалчының делегейи-биле, ооң чогаал бижиир аян-хөөнү-биле чоок таныжары болур. Чоннун амыдыралчы байлак дуржулгазындан укталган аас чогаалы, орус болгаш делегейниң классиктиг литературазы, тыва чоннун эрте-бурунгудан бээр онзагай культуразы кижиниң мөзүлүг аажы-чаңын хевирлээр, чогаал делегейи-биле харылзааны быжыг тудар. Ук харылзаалар уругларны орус болгаш делегей литературазының шылгараңгай чогаалдары-биле таныштырарынга, тыва чогаалды кожа-хелбээ чоннарның чогаалдары-биле деңнеп сайгарарынга, оларның чоок болгаш ылгалдыг талаларын тодарадып билиринге өөредир.

Чечен чогаалда уран сөстүн дузазы-биле чураан амыдыралдың илереп келирин чүгле сеткил хөлзээшकिनниг эвес, а медреселдиги-биле сайгарып билирин өөредир. Чечен чогаалды төөгү, философия, психология, педагогика, уран чурулга эртемнери-биле чергелештир көрүп болур. Ону «Кижиге дугайында эртем», «Амыдыралдың ному», «Уран-чечен шинчилел» деп адап турары таварылга эвес.

Тыва чогаал эртеми ниити филологияның тыва дыл эртеми-биле сырый холбаалыг. Уругларның чугаа сайзыралынга, чугаа культуразынга, хөй-ниити харылзаажылгага тыва чогаал эртемниң салдары улуг. Чечен чогаалдың дылы дыл эртемниң бүгү адырлары-биле холбаалыг болганда, уруглар сөстүн эстетиктиг функцияларын сайгарар ужурлуг.

Кол ниити өөредилгениң 7-8 класстарында өөреникчилерниң номчулга культуразын бедидип, чогаал сайгарылгазын делгемчидер. Чогаалды чогаал теориязындан тема, идея, сюжет, композицияның элементилерин тодарадып, шүлүк тургузуун сайгарып шыдаар кылдыр өөредир.

Уругларга чогаалчы болгаш чогаал дугайында медээни боду дилеп тывар, шинчилээр, эртем угланыышкынныг бот-тускайлаң ажылдаар арганы бээр. Интернеттен медээлерни литература кичээлдеринге уругларның интеллектуалдыг сайзыралын бедидеринге, номчулгага сонуургалын идепкейжидеринге, чогаал талазы-биле культуразын бедидеринге ажыглаар.

Тыва чогаал эртемни өөредириниң түңнелдери

Өөредилгениң *бот-тускайлаң түңнелдери* өөреникчиниң зел-бодалын бот-тодарадып, бот-сайзырадып, бот-углап билиринче, өөренириниң чугулазын, чаа билиглер шингээди алырын медреселдиг-биле угаап билиринче, хөй чоннарның аразында хууда болгаш хамааты туружун быжыглап, амыдыралчы планнарын тургузуп, ону боттандыраынче угланган болур.

Предметтиг түңнелдер кижиниң ажил-херээниң дараазында байдалдарынче: эртемниң спецификазын медресеп билип алырынче, чаа билиглерни чедип алырының янзы-бүрү аргаларын ажыглап шингээдиринче, теориялыг билиглерни амыдырал-биле холбап өөредиринче, эстетиктиг көрүштү хевирлээринче угланган болур.

Метапредметтиг түңнелдер өөреникчилерге чогаал эртемни өске эртемниң теория-практиктиг билиглери-биле чергелештир өөредиринче, өөренириниң бот-тускайлаң, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билириниң) регулятивтиг (бот-угланыышкынныг), чаа билиг алырының аргаларын шингээттиреринче угланган болур.

Тыва чогаал эртеми 7-ги класска проблема-тематиктиг принципке үндэзилеттинип ажылдап кылдынган. Үндезин билиглери – *маадыр болгаш ооң аажы-чаңы*.

7-ги класстың өөреникчилеринин кол-кол мергежилдери болгаш чаңчыгар чүүлдери:

- маадырлыг тоолдарның уран-чеченин онзагайын тодарадып, тайылбырлап билир;
- улустуң аас чогаалының аңгы-аңгы хевирлерин тодарадып болгаш оларны авторлуг чогаалдарны ылгап билир;
- чогаалда чуруттунган болуушкуннарны, маадырларны долuzu-биле сайгарып шыдаар;
- өөренип эрткен сөзүглелдеринин уран-чеченин сайгарбышаан, өөренген чогаал теориязын шын ажыглап билир;
- утказын чугаалаарының аңгы-аңгы хевирлерин (делгеренгей, шилилгелиг, допчулай) чугаалап, рольдап номчуп, планның янзы-бүрү хевирлерин (сюжеттиг, идея-тематикалыг, композициялыг, цитаталыг) тургузуп билир;
- номчаан чогаалдарынга хамаарыштыр өскелернин бодалдарын дыңнап, билип, аңаа хамаарыштыр бодунуң бодалын барымдаалыг шынзыдып өөренир;
- номчаан чүүлүнге бодунуң хамаарылгазын тода илеретпишаан, аңаа дүүштүр презентацияны кылып билир;
- номчаан чогаалдарынга кыска шинчилел ажылдарын болгаш чогаадыкчы ажылдарны кылыр;
- өөренген чогаалдарынга бижимел ажылдарның янзы-бүрү хевирлерин кылып шыдаар;
- өөредилге номунуң тайылбыр кезээн болгаш аңгы-аңгы словарьларны, энциклопедияларны ажыглап билир.

Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери

Өөрөдилге номнары, техниктиг херекселдер, таблицалар, схемалар ортумак (долу) ниити өөрөдилгениң сорулгаларын күүседиринге чугула херектиг өөрөдилге-методиктиг комплексти тургузар. Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери санитар эпидемиологтуг дүрүмнөр болгаш нормаларга дүгжүп турар ужурлуг (СанПиН 2.4.2.1.178-02)

Календарь-тематиктиг планнаашкын торээн чогаал 7 класс

Кезек	Тема	Кичээл		План аайы - биле	Херек кырында
Улустун аас-чогаалы	Литература-амыдыралдын корунчуу	1	Чогаадыг "Чайгы дыштанылгам"	04.09	
	ЧС. Чогаадыглар номчулгазы. Сайгарылга	2		06.09	
	Маадырлыг тоолдар (эпос)	3	Арын 5-15 номчуур	11.09	
	"Ачыты Кезер-Мерген": тоогу-биле холбаазы	4	Айтырыгларга харыылаар, арын 15	13.09	
	"Ачыты Кезер-Мерген": уран-чечени	5	Дыннадыглар белеткээр	18.09	
	ЧС. "Кезер тоожузунга" толевилелдер камгалалы	6	Кроссворд тургузар	20.09	
	"Танаа-Херел" тыва маадырлыг эпос	7	№1, арын 31	25.09	
	"Бокту – Кириш, Бора – Шээлей»	8	№6, арын 31	27.09	
	"Бокту-Кириш, Бора-Шээлей	9	Айтырыгларга харыылаар, арын 47	02.10	
	Бора-Шээлейнин овор-хевири	10	№3 арын 50	04.10	
	Маадырлыг тоолдар дугайында билиг	11	Маадырлыг тоолдар аттары бижип ээкээр	09.10	
	В.Серен-оол " Кан-кыс"	12	№7,8, арын 63	10.10	
	Кан-Кыс биле Бора-Шээлейнин овор-хевирлери	13	Чурук чуруур	16.10	
Проза	М. Кенин-Лопсан "Хайыралыг Калчан-Шилги	14	Айтырыгларга харыылаар, арын 70	18.10	
	Эртин кырганнын овор-хевири	15	"Эки аът ээзинге шынчы" чогаадыг бижиир	23.10	
	Чогаалдын аас чогаалы-биле харылзаазы	16		25.10	
	Чогаалдын темазы болгаш идеязы	17		06.11	
	М.Б. Доржу "Аас чогаал"	18	Шулукту чедир сайгарар	08.11	
	С.Тока "Араттын созу" тоогу-биле холбаазы	19	№7, арын 97	13.11	
	Романда холечиктернин бир мозулеш овор-хевирлери	20	№8, арын 97	15.11	
	Дарлакчыларнын бир мозулеш овор-хевирлери	21	Номчуур 97-102	20.11	
	ЧС. Чогаадыг "Тывыкынын салым-чолунда оскерилгелер"	22		22.11	
	С. Сарыг-оол "Ангыр-оолдун тоожузу"	23	Номчуур, арын 106-111	27.11	
	Оскус оолдун салым-хуузу	24	"Мээн торуттунген чылым" деп кыска чогаадыг	29.11	
	ЧС. Оюннар бичии уругларга ажыктыг бе?	25	Номчуур, арын 112-119	04.12	
	"Пош бажынга" деп эгенин символиктиг утказы	26	Номчуур, 119-129	06.12	
	"Ангыр-оолдун тоожузу": уран-чечен дылынын чончузу	27		11.12	
	Б. Ховенмей "Чуу болганыл?"	28	№3, арын 134	13.12	
	С. Сарыг-оол "Соругга" пейзажтын ролу	29	№6, арын 142	18.12	
	ЧС. Чогаадыг "Мээн кырган-ачам-анчы"	30	Чедир бижиир	20.12	
	О. Сувакпит "Ылар"	31	№5, арын 146 бир кезиин шээжилээр	25.12	
	ЧС. Ыларга толевилелдер камгалалы	32		27.12	
	К-Э. Кудажи "Кызыл-Борттуг" кол маадырнын овор-хевири	33	Кызыл-Борттунун аказынын портредин ушта бижиир	15.01	

	Хут ужарынын символиктиг утазы	34	Номчуур, арын 149-159	17.01	
	Кызыл-Борттуг - дириг суртаал	35	Номчуур, арын 185-189	22.01	
	Кызыл-Борттуг деп тоожунун уран-чечен дылы	36		24.01	
	Ш. Суван "Чээн оол"	37	Э.Хемингуэй "Ашак болгаш далай" очулгазын номчуур	29.01	
	С.Пюрбю "Эргеппей дугайында тоожу"	38	Номчуур, арын 177-185	31.01	
	Санданнын салым-чолунга Эргеппейнин салдары	39	Номчуур, арын 185-189	30.01	
	ЧС. Эдертигте белеткел 7-ги эгеге	40		05.02	
	ЧС. Эдертиг бижири	41		07.02	
	Тоожу дугайында билиг	42	Номчуур, арын 191-205	12.02	
	О. Саган-оол "Найырал"	43	№8, арын 204	14.02	
	Чечен чугаанын тема, идеязы	44	Номчуур, арын 204-211	19.02	
	К-Э.Кудажы "Сарыг-оолдун плантациязы" уран-чечени	45	№9, арын 211. Толевилел кылыр	21.02	
	ЧС. Толевилел. Тыванын эм унуштери	46		26.02	
	М. Доржу "Дайынныг кино коргеш.."	47	№7, арын 216	28.02	
	Чогаал теориязы. Композиция болгаш сюжет	48	№8, арын 222	05.03	
	И. Бадра "Эргим Уля угбай"	49	Номчуур , 218-221	07.03	
	Чечен чугаанын сюжединин онзагайы	50	№7, арын 222	12.03	
	Уля кадай биле тоожукчу маадырнын найыралы	51		14.03	
	С. Пюрбю "Торээн дылымга"	52	№6, арын 223	19.03	
	А. Даржай "Авамга"	53	Шулукту шээжилээр	21.03	
Шулук	Чогаал теориязы. Шулук дугайында билиг	54	Ава дугайында шулуктен чогаадып шененер	02.04	
	М. Кужугет "Бак сагыш башка халдаар"	55	№6, арын 231	04.04	
	Р. Лудуп "Чавыс-чавыс кожуп чоруур булуттарлыг"	56	Шулукту шээжилээр	09.04	
	С. Сарыг-оол "Алдан-маадыр"	57	Шулукту шээжилээр	11.04	
	И. Бадра "Ужудукчу Кидиспей"	58	Номчуур, арын 235-239	16.04	
	Кидиспей биле Лапшын кузелин чедип алган бе?	59	Номчуур, арын 240-244	18.04	
	О. Сувакпит "Сат Бурзекей"	60		23.04	
	К-Э. Кудажы "Он бир"	61	Номчуур, арын 249-253	25.04	
	Дайын-биле каннаттыгган акы-дунмашкы найырал	62	№4, арын 258	30.04	
	Бурзеккей болгаш оон пулемутчулары	63	Чурук чуруур	02.05	
	С.Р. Элляй "Экии. Тыва чонум"	64	Номчуур, 260-263	07.05	
	Ц.Г. Шагжин "Хураган"	65	Катаптаар, тестиге белеткенер	14.05	
	Хыналда тест	66		16.05	
	ЧС. Номчулга хыналдазы	67	Катаптаар	20.05	
	Туннел кичээл	68	Чайгы онаалга. Номчукчунун дептери	23.05	